

Bevezető

Napi hírek, gondok, események

1949. január 24-ére, hétfőre virradóra „példátlan fagyhullám öntötte el Csík megyét. Hétfő este Csíkszeredában –40 fok hideget mértek. Az erős hideg miatt a farkasok meggyeszte a falvakig merészkedtek le. A vonatok a vasúti munkásság előrelátó gondoskodása folytán alig késnek, ezzel szemben a gépkocsiforgalom az erős fagy miatt csökkent, csak a RATA⁴ járatai közlekednek menetrendszerűen. A fagyhullámot megelőzően egyébként elégséges hó hullott ahhoz, hogy az őszi vetést a fagykártól megvédje.”²

Brassóban januárban és a következő hónapokban nagy kereslete volt a székelyföldi, jól képzett munkaerőnek. A Brassói Sovromtractor 18-50 év közötti vasesztergályosokat, marógépkezelőket, javítókat, öntőket, modellezőket, kovácsokat, szerelőket, gyalukezelőket, géplakatosokat alkalmazott azonnali belépésre.

A jelentkezőknek az alkalmazáshoz a következő iratokkal kellett hogy rendelkezzenek:

születési bizonyítvány,

állampolgársági bizonyítvány (Romániában csak 1949 folyamán vezetik be a buletinnek keresztelt új típusú személyazonossági igazolvány használatát – G. J.),

a rendőrség vagy a csendőrség által kibocsátott erkölcsi bizonyítvány,

büntetlenségi bizonyítvány,

házassági kivonat,

munkaképesítési igazolvány (iskolai bizonyítvány),

szakszervezeti igazolvány a megelőző munkahelyről,

a városháza, vagy más hatósági igazolvány, abban az esetben, ha eddig más vállalatnál nem dolgozott,

katonai igazolvány,
lakhelyváltóztatási igazolvány,
3 fénykép,
élelmiszer könyvecske, vagy a városháza igazolványa, hogy
ilyesmivel nem rendelkezik.

A hirdetésben kiemelten szerepelt, hogy AZ ÜZEM LAKÁST BIZTOSÍT, valamint az, hogy a versenyvizsgát sikeresen végzőknek az üzem visszatéríti a vasúti költséget, a felmutatott vasúti jegy alapján, és a javadalmazás az érvényben lévő kollektívszerződés alapján történik.³

Marosvásárhelyen 1949-ben a lakosság első számú problémája volt a *lakásínség*.

Az „új típusú lakáshivatalok” március 11-én kezdték meg működésüket. Marosvásárhelyen, a hivatalvezető Bartha János. Első feladat: az önkéntes lakásbevallások ellenőrzése. Az 1948-as összeírások óta történt változásokat azonban, Bartha szerint, képtelenség nyilvántartásba venni, ha a lakosság azokat megtörténtük után azonnal be nem jelenti. Az eddigi felhívásokat a vásárhelyiek nem vették komolyan, az elköltözés, halálozás, születés és válás következtében történt változásokat nem tudatták a hivattalal. A lakásigénylők ezzel szemben ezrével jelentkeztek: márciustól június közepéig több mint 5000 lakáskérést iktattak, ebből 1450-et elintézték, bár nem volt könnyű dolga a hivatalnokoknak, mert „a lakosság nem értve meg munkánkat, naponta százával ostromolja hivatalunkat... azzal, hogy kérésüket soron kívül intézzük el”,⁴ és bizony még lefizetési kísérletek is történtek. A lakosság nem volt hajlandó tudomásul venni azt sem, hogy „városunkban a fasiszta háború következtében még mindig lakásínség van, tehát terjeszkedési, kényelmi szempontok nem vehetők figyelembe”.⁵

Ugyanúgy oka volt az elégedetlenségnek az is, hogy igen nagy körültekintéssel és késlekedéssel hozzák meg a lakáskiutalási döntéseket. A belügyminisztérium által kibocsátott kérvényminta szerint lehet csak a lakáskiutalást kérni, majd a kérvényt a

központi lakáshivatal 5 tagú munkabizottsága vitatja meg, tárgyalja le, és hoz határozatot. Másodfokon a kérvényeket 3 tagú bizottság vizsgálja felül: tagjai a polgármester, lakáshivatal főnöke, alpolgármester vagy főjegyző. Amennyiben a lakást másodfokon is kiutalták, csak akkor jutott a szerencsés kérvényező a lakás birtokába.⁶ A döntést prioritási lista segítette: elsősorban élmunkásoknak, nagycsaládosoknak, az idehelyezett állami és egyéb tisztviselőknak juttatták a lakásokat. A nagy lakások tulajdonosaitól a lakáshivatal már elrekvirálta a fölöslegesnek tartott felületeket; ez esetben a gond az, hogy harc volt a mellékhelyiségek használatáért, holott a rendelet világosan kimondta, hogy az egyes elrekvirált szobákhoz a konyha- és mellékhelyiségek használata járt.

A lakásínség megoldására 1949 őszén megkezdték az első munkáslakások építését. „Ez a kezdet, amelyet 5 éves tervünk során újabb nagyméretű lakásépítések követnek majd, míg a szocializmus építésével párhuzamosan minden dolgozónak lesz tágas, egészséges lakása.”⁷

Az alapvető élelmiszereket ebben az évben a városi lakosság számára *jegyre adták*.

Marosvásárhelyen február elején közölte a kereskedelmi igazgatóság, hogy megkezdődött a februári havi kenyér- és lisztosztás, valamint a januári olaj-fejadag osztása. Ez március 1-jéig tartott, akkor a januári olajszelvények, februári kenyér- és lisztszelvények érvényüket veszítették. Február elsejétől érvényes az 5. sz. gríz-szelvény, jegyenként fél kiló grízt osztottak. „Mindenkinek jelentkezzék idejében jegyeit beváltani, hogy a hóvégi torlódások elkerülhetőek legyenek.”⁸

Március azért fontos, mert ekkor, összekapcsolva a munkaerőmozgás, munkaerő-alkalmazás szabályozásával, módosították az élelmiszer-jegyrendszert.⁹ Kiolvasható az osztályharcos alapon álló rendelkezésből, hogy kik azok, akik az új hatalom gondoskodására számíthattak – és kik azok, akik kimaradnak ebből.

A módosítás nem azt jelentette, hogy pontosabb és gyorsabb lesz az *ellátás*.

Székelyudvarhelyen júliusban osztották az augusztusi lisztet. Ugyanakkor osztották a júliusi és augusztusi olajat. A cukrot, tekintettel a nyári befőzésekre, július-augusztus-szeptemberre is kiadták. A kintinok, internátusok és kórházak csótésztát és grízt kaptak.¹⁰ Majd országszerte „október 5-ig hosszabbították meg a július-szeptemberi cukor, szappan, gríz stb. kiváltásának határidejét. Az október 5-ig be nem váltott, lejárt élelmiszerjegyek elvesztik érvényességüket.”¹¹ A fejadagok az élelmiszerjegy típusa szerint változtak: cukorból A típusúra 2 kiló, B-re 1,250 kg, C-re 0,75 kg, D1-re 0,5 kg, D2-re 1 kiló cukrot adnak; az olaj-fejadag: A-ra 1, B-re 0,75, C-re 0,5, D1,2-re 0,4 liter.

Az év vége nagy örömet hozott: december 6-tól az ICS,¹² COMCAR¹³ eladási központok az élelmiszerjeggyel rendelkező lakosság számára szalonna-fejadagot osztottak: az A típusúra 1, a B-re 0,75 kg, a C-re 0,50 kg, a D1,2-re 0,40 kg-ot; egy kiló ára 140 lej (a napilap ára, melyben ezt közölték, 4 lej).¹⁴ De az igazi örömnepet az jelentette, hogy az élelmiszeripari minisztérium külön rendelettel felfüggesztette a hízott disznó vásárlására és eladására vonatkozó korlátozásokat, és „magánszemélyek szabadon vásárolhatnak ... egyenesen a termelőtől, minden formalitás nélkül, akkor, ha a vásárlás saját fogyasztás céljából történik ... a kintinok és kórházak szabadon, minden megszorítás nélkül vásárolhatnak állatokat hizlalás és felhasználás céljából, anélkül, hogy e vásárlások miatt az illető intézménynek rendesen kiutalt húsadagját visszavonnák. E célból csupán 60 kilónál kisebb hizókat lehet vásárolni, ügyelve arra, hogy a vásárlás során bármiféle üzérkedés, vagy törvénytelen áremelés lehetőségét kizárják. Meg kell tenni a szükséges intézkedéseket, hogy kiküszöböljék a közvetítőket, kupeceket, stb.”¹⁵

A *textiláruhoz* ebben az évben is nehéz volt hozzájutni, az alkalmazottak úgynevezett „pont-könyvekre” vásárolnak, ha éppen áru érkezett. A székelyudvarhelyi textilüzletek előtt hosszú sorok-

ban várakoztak, a sorbanállók általában falusiak – ezért határozták el az állami textil-lerakat dolgozói, hogy úgynevezett textilkaravánokat indítanak falura: Erdővidékre, a Nyikó-mentére. 1949. március 27-én, vasárnap 17 alkalmazott árusított Oklándon, Vargyason, Erdőfűlében, Bardócon, Olaszteleken, Száldoboson, Felsőrákoson, Kisbaconban, Bibarcfalván, Magyarhermányban. Az eredmény: aznap 1.200.000 lejre adtak el zefírt, sárgavásznat, kartont, fehérített vászon-anyagot, fejkendőket. Az árusítást felvilágosítással kötötték egybe, és a lakosok „az alkalmazottak lelkes előadásából megtudhatták, hogy demokratikus kormányunk mindent elkövet a dolgozók szükségletének biztosítására”.¹⁶

A csíkszeredai állami textiláruház július 10-én Gyimesközéplokra, július 17-én Kászontízre szállt ki textiláru, lábbelit árusítani. De vittek magukkal brosúrákat is, és „nagy mennyiségű brosúra eladása mellett figyelmeztették a lakosságot, hogy ne üljenek fel a reakciók és üzerek rémhíreinek, mert nem igaz, hogy a pontos könyvek értéküket veszítik.”¹⁷

A *brosúrák* textiltermékekkel együtt való árusítása valószínűleg nem esik az utcai könyv-árusítás szabályozásának hatókörébe. Ugyanis február elején a Művészet- és Tájékoztatásügyi Minisztérium szabályozta az ilyenfajta tevékenységet. Bármiféle könyv, nyomtatvány utcákon vagy házról-házra való árusítása csakis a minisztérium által kibocsátott engedéllyel rendelkezőknek szabad. „Mindazoknak, akik hasonló foglalkozást űznek, engedélyt, vagy meglévő engedélyük megerősítését kell kérniük a minisztérium irodalmi igazgatóságától. A kéréshez mellékelniük kell meglévő készletük kimutatását és egy-egy példányt minden egyes műből.”¹⁸ Az Állami Könyvkiadó magyar tagozatának kiadványait nem bízták ilyen vándorárusokra. Állami könyvesboltokban árusították, és az újságokban reklámozták, például: „Tomcsa Sándor: *Jubélium*. Három felvonásos színmű, melyben a falusi osztályharc sűrűsödik feszült, izgalmas drámává.”¹⁹ Vagy: „Az Állami Könyvkiadó kiadásában megjelent Bányai László *Harminc év* című nagyjelentőségű

tanulmánya a romániai magyarság útjáról, az első világháború befejezésétől napjainkig. 112 lap, ára 65 lej.”²⁰

A könyv mellett egyre jobb baráttá, gyakoribb szórakozássá vált a *mozi*. Marosvásárhelyen június 4-én este 8 órakor avatták a Makszim Gorkijról elnevezett, állami mozgóképszínházat, a város második moziját. A Valahol Európában c. magyar film vetítése előtt beszédet mondtak Opris Gheorghe, a város alpolgármestere és Antalfy Hermina, a városi kultúrbizottság elnöke. Kihangsúlyozták: „a kultúra terjesztésének, néptömegeink szórakoztatásának és felvilágosításának szolgálatába állított új mozihelyiség felavatása kultúrforradalmunk újabb győzelmét és eredményét jelenti.”²¹ Csíkszeredában csak novemberben indult tíz napos tanfolyam, hogy azon a Szovjetunióból hozott 16 keskenyfilm-vetítő kezeléséhez szakembereket képezzenek. A tanfolyamon a megye 52 helységéből érkeztek résztvevők, és „a hallgatók műszaki, elméleti, gyakorlati és ideológiai képzésben részesülnek. A résztvevők ellátásáról, lakásáról a megyei ideiglenes bizottság gondoskodik, és természetesen ingyenes maga a tanfolyam is. Ez a tanfolyam is bizonyítja, hogy kormányunk és pártunk minden áldozatot meghoz a dolgozók kulturális színvonala emeléséért.”²²

Aki tájékozódni akart, az örömmel olvashatta azt is, hogy „Szombaton délután 5 órakor a CFR szakszervezet kezelésében megnyílt a marosvásárhelyi TORNAKERT. Flekken, tánc. Vasárnap délután 5 órától sport és kultúrműsor, tánc.”²³

Vagy olvashatta a román rádió magyar nyelvű adásának egy heti programját, hogy aztán, hét közben, kedvére rádiózhasson, már amennyiben azon nagyon kevesek közé tartozott, akiknek működőképes rádiója volt.

„HÉTFŐ, május 16: Reggel: Hírek; Sporthíradó; Halmágyi Mária írása: Élmunkások kitüntetése a brassói üzemekben. Este: Hírek; Belpolitikai szemle; Munkáslevelezők.

KEDD, május 17: Reggel: Hírek; Irodalmi beszámoló; Beke György riportja: Így küzdenek a selejt ellen a sepsiszentgyörgyi dohánygyárban. Este: Hírek; Külpolitikai szemle; Kovács György írása: Dolgozó parasztok harca a babonák ellen.

SZERDA, május 18: Reggel: Hírek; Egészségügyi krónika: A bőrbetegségekről; Köteles Pál írása a nagyváradi tartományi képzőművészeti kiállításról. Este: Szovjet élet, szocialista valóság; Hírek; Munkáslevelezők.

CSÜTÖRTÖK, május 19: Reggel: Hírek; Szovjet kultúrkronika: A szovjet történelmi regény; Geley Mária riportja a szentkatolnai állami gazdaságról. Este: Hírek; Ifjúsági óra.

PÉNTEK, május 20: Reggel: Hírek; Színházi beszámoló; Erdélyi lapszemle. Este: Hírek; Szabadegyetem; Rádióposta.

SZOMBAT, május 21: Reggel: Hírek; Filmbeszámoló; Fenyves László riportja: A magyarszentmártoni szövetkezet élén már nincsenek kulákok. Este: Gyermekóra; Hírek.

VASÁRNAP, május 22: Reggel: Hírek; Faluóra; A milliomos kolhoz (hangkép).

A bukaresti rádió magyar adásainak időpontja: Reggel 7-7,30-ig, vasárnap 8,15-től 8,45-ig a Radio Romania 1875 méteres hullámhosszán. Este 7 órakor Radio Romania 1875 és Bukarest II. 285 méteres hullámhosszán.”²⁴

Marosvásárhelyen „július 23-án, szombaton este 8 órakor a Kultúrpalota nagytermében bemutatásra kerül a Textila Mures termelő szövetkezet ruhatervei.

1. Bevezető beszéd
2. Fehér Arany, színes szovjet film
3. Vegyi üzemünk nyersanyag-feldolgozásának bemutatása
Szünet
4. Női konfekció osztály ruhaterveinek és készruháinak bemutatása
5. Férfi konfekció osztály ruhaterveinek és készruháinak bemutatása
6. Női angol kabát divatterveink bemutatása.

Konferál: Brener Sándor”²⁵

Ugyancsak Marosvásárhelyen „A Magyar Népi Szövetség marosvásárhelyi szervezetének II. kerülete f. hó 19-én 8 órai kezdettel egy Múrosos szüreti bált rendez az Apolló épület összes termeiben, melynek engedélyezését kérjük az Ideiglenes Néptanács Kultúr-osztályától.

Műsor mellékelve.
Marosvásárhely 1949 november 10.
Éljen a Román Népköztársaság.
Magos Emma kultúrfelelős.”

Kézírással a lap szélére ráírva: *1181/949 aprobat E. Antalfy.*
20 százalék a Népi Athenaeumnak befizetendő.

A műsor:

- „1. Krizsó Kati kecskéje
2. Cigánytánc
3. Szavalat. Horváth Imre: Füst helyett fényt, Majtényi Erik:
Felelj nekik
4. Harmonika szám magyar, orosz, román népdalok
5. Székelytánc”²⁶

Mindezek: mozaikkockák egy immár távoli, félárnyékba került és ott meghúzódó világból. Talán már kevésbé, vagy egyáltalán nem cseng ismerősen: RATA, Sovromtractor, COMCAR, falusi osztályharc, kultúrforradalom, élelmiszerjegy, grízszelvény, ideiglenes bizottság, demokratikus kormány, reakciók, brosúra, női angol kabát (azaz lóden), Népi Athenaeum, meg Román Népköztársaság.

Akik 1949-ben húszévesek voltak, ma jóval túl vannak a hetvenen.

Az alakuló új világról

Ma a közelmúlt iránt érdeklődők számára 1949, és az elkövetkező évek, mind ahogy azt már (úgy véljük, hogy) jól ismerjük, a pártállam, sztálinizmus, osztályharc, káderek időszaka.

A pártállam²⁷ kialakulása egy szélesebb, kelet-európai keretbe beágyazódva történt. Ma ezt a jelenséget a történészek *szovjetizálás*nak, a szovjet modell kiterjesztésének nevezik.²⁸ Ami azonban a negyvenes évek végén valóságként kiépült, arra leginkább a *sztálinizmus* megnevezés illik.

A vizsgált esztendő decemberében volt Sztálinnak a hetvenedik születésnapja. A szocialista táborban ezt sikerült egység- és hűségdemonstrációvá, az eszme és megtettesítője melletti eufóri-

kus tüntetéssé változtatni; az ünneplés-sorozat romániai és székelyföldi vonatkozásairól az ötödik fejezetben részletesebben is szó lesz. Sajnos csak érintőlegesen. Nem vizsgálom például azt, hogy hogyan emlékeznek Sztálinra, a tudósra,²⁹ vagy hogyan jelenik meg Sztálin, azaz valójában Sztálin szent-képe a családban.³⁰

Sztálinizmus azonban valójában nem ott van, ahol Sztálint ünneplik. Sztálinizmus ott van, ahol „a társadalom közvetlen és elementáris érdekeit semmibe véve, a társadalom belátása és támogatása hiányában a terror eszközeivel ráerőltetik az emberekre a távoli kommunista célok elérése érdekében szükségesnek vélt gazdasági, társadalmi és politikai rendszeren túlmenő magatartási és gondolkodási szabályzatot”.³¹ Ami kérdés: 1949-ben sikerült-e ráerőltetni a szabályokat a székelyföldi munkásokra és dolgozó parasztokra, a székelyföldi társadalom csoportjaira, rétegeire – azaz mennyire lehet kimutatni, hogy társadalmi jelenség volt ekkor már a sztálinizmus. Hogy hatalmi jelenség, az kétségtelen. Sztálinizmus ott van, ahol a társadalmi együttélés minden tényezőjét alárendelik a célracionális szempontjának, azaz mindent eszközként kezelnek, kezdve az egyes embertől a kultúrán át a termelés és az ellátás egyes kérdéséig. Végül pedig a rendszer működése közben a történelmi (kommunista) célok is hatalmi eszközzé, a rendfenntartás, főképpen a gondolkodási rend kialakításának tartozékaivá válnak, vagyis tulajdonképpen létrejön az öncélú hatalomfenntartás.³²

A sztálinizmus egységes központi irányítást jelent. Ehhez pedig az szükséges, hogy a társadalmat ne különböző csoportok, alrendszerek összeszerveződésekként, hanem egyszerre mozduló egységnek képzeljék el, és ekként kezeljék, vagy legalábbis erre próbálják rákényszeríteni. A marxi vízió szerint eltűnnek majd az osztályok, és kialakul a teljes egyenlőséget megvalósító társadalomszerkezet. Lenin és a bolsevik párt a forradalom, a polgárháború idején a gyakorlatban is megvalósította ezt az egységet, csak hogy oly módon, hogy létrehozott egy centrumot, és innen irányítva tartotta bűvkörében és terror-hálójában a társadalmat. Harci helyzetekben

harcra mozgósította, de ugyanezt tette a háború elmúltával is. Sztálin átalakította a pártot, megtartotta a katonai szervezettséget, kiterjesztette a függőleges és vízszintes hálózatot: a társadalom valóban attól lett egységesnek látszó és esetenként egyszerre, egy irányba mozduló, hogy mindenütt ott volt a párt képviselője és a párt akarata. A sztálini típusú hatalomgyakorlás lényege az egész társadalom egységes központi irányítása, beleértve a kollektív és egyéni lét szféráját, és ez a külső és belső ellenség állandó fenyegetéseire hivatkozó, centralisztikus, kvázi katonai fegyelemmel szervezett párt hatalmat monopolizáló vezetésével valósul meg.³³ Ennek az egységes egésznek három megjelenési formája volt: „*Hadsereg* (a párt mint olyan és közvetlen apparátusai: katonai és civil, nyílt és titkos erőszakszervezetek)... szerzetesrendi szigorúságú *Egyház* (ideológia, oktatás, tudomány, agitprop)... *Gyár* (az állandósított hadigazdálkodást, a tervparancsok rendszerét szolgáló fellah-robot)...” (kiemelések az eredetiben – G. J.), és egy általános működtetője: a különböző hivatalokban, a hierarchia különböző fokozatain tevékenykedő káder.³⁴

A pártállami káderek nem bürokraták és nem szakemberek, ha ugyan az éberséget, osztályhűséget, eszmei elkötelezettséget nem nevezük elsajátított szaktudásnak és különálló gyakorlatnak. Az biztos, hogy a káderek a létrejövő új társadalom legmobilisabb emberei: életük állandó ingázás a különböző apparátusok (úgy mint: gazdaságvezetés, államvezetés, erőszakszervezetek, tömegszervezetek), valamint a különböző helyszínek, a központ és a vidék között. Amikor a munkaerők elosztását Romániában 1949 márciusában rendelettel³⁵ szabályozzák, akkor leszögezik, hogy tilos a munkaerő alkalmazása a munkaelosztó hivatalok közvetítésén kívül. Ez alól kivételt képeznek azok a vezetők, akiket a legmagasabb, a 11., 12., 13., 14., 15. fizetési csoportban alkalmaznak (ezek az államapparátus csúcsán helyezkednek el – a legjobb szakmunkások csak a 8. fizetési kategóriát érhetik el), de ezeket az eseteket is három napon belül be kell jelenteni a hivataloknak, hogy követni lehessen ily módon is a káder-mozgást.³⁶

A helyszínről

Az 1949-es esztendőben történeteket feltáró vizsgálódásaim helyszíne: a Székelyföld.

Románia közepén négy, akkoriban székely megyékként emlegetett terület: Maros, Udvarhely, Csík és Háromszék megyék. Nagyjából az a terület, amelyet 1952 szeptemberétől 1960 decemberéig Magyar Autonóm Tartományként ismernek.³⁷ 1948 januárjában 668983-an éltek itt;³⁸ ezek közül 102830-an városon, és 566153-an falun. Ez a 15 - 85 százalékos arány érvényes az 1949-es esztendőre is. Az 1956-os népszámlálás a népesség enyhe növekedését mutatja (731387 lakos), a városi-falusi lakosság aránya jelentősen megváltozott (28 - 72 százalék), a városi lakosság száma megduplázódik (208792 városi, 533595 falusi lakos). A négy megye a területükön levő hegyes vidékek miatt gyéren lakott, az átlagos népsűrűség 1948 elején négyzetkilométerenként 49,6 lakos. A legnagyobb város a későbbi tartományi székhely, Marosvásárhely. 1949 január elsején 47227 lakosa van,³⁹ ez a szám lassan nő, és az 1955-ös 50818 létszám azért ugrik 1959 júniusában 69962-re, mert 1956-ban a szomszédos települések sorát (Marosszentkirály, Meggyesfalva, Marosszentanna) is a városhoz csatolták.

A Magyar Autonóm Tartomány kisebb városainak lakosságszáma 1956-ban:

Helység	Lakosok száma	Helység	Lakosok száma
Sepsiszentgyörgy	18.661	Székelyudvarhely	14.454
Csikszereda	12.577	Gyergyószentmiklós	12.419
Maroshévíz	9.406	Kézdivásárhely	7.960
Kovászna	7.616	Szováta	7.134
Székelykeresztúr	5.854	Erdőszentgyörgy	4.275

Az 1956-os népszámlálás szerint a tartomány lakosságának 77,32 százaléka magyar nemzetiségű.

Helység	Magyar nemzetiségűek aránya (%)	Helység	Magyar nemzetiségűek aránya (%)
Székelyudvarhely	98,11%	Székelykeresztúr	97,87%
Csíkszereda	95,41%	Erdőszentgyörgy	91,95%
Kézdivásárhely	89,99%	Sepsiszentgyörgy	85,23%
Marosvásárhely rajon	75,44%	Marosvásárhely város	73,29%
Régen	32,92%	Maroshévíz	25,51%

A tartomány városi lakosainak 77,11 százaléka magyar nemzetiségű.

Marosvásárhely lakosainak foglalkozás szerinti megoszlása 1949-ben:

intézetek	14%	szállítás, kommunikáció	9,5%
textilipar	9,2%	építőipar	5,8%
fai par	5,4%	élelmiszeripar	4,9%
mezőgazdaság	4,5%	fémipar	4,2%
vegyipar	1,3%	különbélek	24,5

Másképp csoportosítva: mezőgazdaságban 4,5%, iparban 30,8%, szolgáltatásban 40,2%.⁴⁰ Tudomásom szerint az iparhoz nagy többségében kisiparos műhelyekben dolgozókat soroltak, hiszen ebben az időben, az államosítás idején a város egyetlen komoly gyára a cukorgyár volt. Csak 1949-ben hozzák létre több, immár állami faipari kisvállalatot egyesítve a Simó Géza bútorgyárat.

1949-ben a Székelyföld egy iparilag elmaradott, nagy többségében falusi lakosságú, az egyetlen jelentősebb városon kívül kisvá-

rosokból és ezek vonzás (piac)-körzeteiből álló, mozaikszerűen tagolt vidék. Magyar vidék, teszem hozzá. Mindaz, ami 1949-ben a Székelyföldön történik, magyarok között, magyarok osztályharcaként bontakozik ki. 1949 a Székelyföldön: egy magyar történet a hódító új hatalom Romániájában.

Avagy, a korszak zsargonjára fordítva: egy tartalmában szocialista, formájában nemzeti történet.

Források

A korszak, az 1949. év társadalmi jelenségeinek kutatója számos nehézségbe ütközik. A közelmúlt feltárása nem a legkönnyebb, és különösképpen nem a legegértelműbb társadalomkutatói feladat. A közvetlenül adódó világot kell boncolgatni, nem csupán az írott vagy rögzített források által közvetítettet. Még tapasztalható, megszólaltatható világot. Élnek még a korszak résztvevői: meg lehet kérdezni őket, ugyanakkor nem lehet számitáson kívül hagyni egykori elkötelezettségeiket, érzékenységeiket. Egyfajta nosztalgiától a kutató sem mentes, különösen ha ő is érte-érezte az ötvenes évek végén, vagy a hatvanas évek elején, a „klasszikus” szovjet világháborús-hőstörténet-könyveket olvasva, filmeket nézve a korszak továbbélő hangulatát. Meg kisgyerekkorában igen szívesen időzött a marosvásárhelyi Sztálin-szobor előtt, mert szerette nézni a kinyújtott kézre leszálló galambokat. És ennek lett a következménye, hogy azóta is jól emlékszik a döbbenetre, amikor egyik napról a másikra eltűnt a szobor. Ennyire múlandóak a szobrok? Csak az ide-oda csapongó, és megtelepedni maguknak mindig új és új szobrokat találó galambcsapatok örökkévalóak?

A korszakot feltáró, levéltári feltárásokra alapozó munka Romániában 1989 előtt teljességgel lehetetlen volt; 1989 után éppen csak elkezdődött. 1949 a források szempontjából egy különleges év. Pál-Antal Sándor marosvásárhelyi főlevéltáros jóindulatúan figyelmeztetett: igen nehéz dolgom lesz, a háború

utáni esztendőök azok, amelyekből huszadik századi viszonylatban a legkevesebb iratanyag maradt fenn, csak 1951-ben hozták meg Romániában azt a levéltári törvényt, amely az arhiválandó anyaghoz való viszonyulást rendezte, a megőrzést kötelezővé tette. Meg 1949-ben volt helyi szinten a hatalomváltás. Olyan tanácselnök is volt az újonnan funkcióba kerülők közül, aki az általános iskolai végzettséget igazoló bizonyítványt is azután kapta meg; nem csoda, ha azzal dicsekedett, hogy rendet teremtett új hivatalában: minden iratot kihordatott az udvarra és elégettetett. Azt hallotta ugyanis, és aszerint cselekedett, hogy a régi világot porig kell rombolni, hogy az újat fel lehessen építeni. Ha nem akadt olyan jegyző, hivatalnok, később ideiglenes tanácsi titkár, aki tudta a tevékenységek dokumentálásának fontosságát, a hivatali működés folyamatosságának értékét, akkor igen nagy őrök keletkeztek az irat-készítésben és megőrzésben, ezzel nehezítve, sőt lehetetlenné téve a későbbi feltáró munkát.

Voltak olyan intézmények, ahol az előírások lehettek bármilyenek, nem volt, aki az irat-megőrzést fontosnak tartsa. Ilyen volt például a Maros Tartományi Pártbizottság 1950-ben, és ha ez ilyen volt, milyenek lehettek a neki alárendelt hivatalok, a rajoni, községi pártbizottságok iratkezelése? Egy egykori gépírónő így emlékezik a Tartományi Pártbizottságon tapasztalt helyzetre:

„-Kezdjük előlről. Odakerült a propaganda osztályra. Könnyen megbékült azzal a helyzettel?

- Nem volt mit csinálni, beletörődtem, mert ez van.

- Mi volt a munka, hogy volt megszervezve az osztály?

- Hát kulturális téren tevékenykedtek. Ha jelentést kellett írni, újságcikket kellett írni, legépeltem. Az irattárat rendbetettem, mert mondom, a szekrényekből folyt szembe minden, az újságokat ilyen nagy lapok közé befűztem, amikor szabad időm volt, ezt csináltam...

-Ha jól értem, ezt saját kezdeményezésre, mert senki nem mondta, hogy ezt kell csinálni...

- Senki, engem gépelni vettek fel. De mind tisztviselőt, engem bántott az, hogy ha egy aktához hozzányúlsz, nem tudod, hogy mi az, vagy keresel valamit, s nem kapod meg.

- Azokat a főnököket, akik ezekből az aktákból dolgoztak, nem zavarta a rendetlenség?

- Úgy látszik, hogy nem, mert évek óta az úgy volt. Hát gondolja el azt, hogy egy ember, aki odakerült, s akinek addig papír a kezében nem volt, akkor mit várunk el tőle? Nincs mit. Halvány fogalma sincs, hogy azt hogy kell elrendezni. De nekem például Balavásáron a jegyzőségen, amikor ott dolgoztam, olyan főnököm volt, hogy az megmondta: én gépelek, de amellett, mindenkinek, ahányan vagyunk, annak a mesterségét megtanulom... Mindenfélét kellett tudni, hogy mi hol van. Volt a láda, benne voltak a gazdalapok. Volt a bor-nyilvántartás, volt a másik, tehát egy rendszer volt! Volt az anyakönyvi részleg, azt is kellett tudjad, mert ha valaki meghalt, s hiányzott a kolleganó, akkor azt ki kellett állítani. Nem volt az, hogy csak egy papírt kell csinálni. Én tudtam irattárat rendezni, ezt, azt, természetes dolog volt, hogy a pártnál is én ezzel kezdtem.

- Azt, hogy az iratokat elrendezte, megköszönték, esetleg megdicsérték érte?

- Hogyne, mit köszönjenek meg. Csak azt mondták, hogy milyen szép, nem is tudtuk! Kértem biblioráftot, akkor hozzá sínes doszárokat, s az aktákat úgy ahogy én elképzelttem, úgy rendbetettem.

- Ez az 1950-es év elején volt...

- Igen.⁴¹

Ha a levéltári munka mégis elkezdődik, és sokat ígérő iratcsomókra bukkan a kutató, akkor igen keserű pillanatok következhetnek. A hatodik fejezet másképp íródott volna, ha a Maros Megyei Állami Levéltárban más a tartalma annak az iratcsomónak, amelyik a következő ígéretes címet viseli: A Gyergyó vidéki magyar katolikus papság államérdeket károsító politikai tevékenysége 1949-1959. De sajnos, az 1949-es évből egyetlen újságkivágás árválkodott az iratcsomóban, a következő irat pedig már 1952-ből származott.

Bővebb anyagra bukkantam a Maros Megyei Kulturális Felügyelőség munkájával, a megyei, majd tartományi Statisztikai Hivatal tevékenységével kapcsolatban, ezeket fel is használtam. Levéltári tájékozottságom azonban hiányos, a csíkszeredai, sepsiszentgyörgyi megyei Állami Levéltárakban nem dolgoztam. Felhasználtam még a Maros megyei könyvtár állományában levő, a korszakra vonatkozó törvények, rendeletek, szabályozások gyűjteményeit.

Legfőbb forrásom azonban az 1949-es év sajtója: napilapok, heti, havilapok: *Scânteia*, *Romániai Magyar Szó*, *Népújság*, *Igazság*, *Világosság*, *Falvak Népe*, *Művelődési Útmutató*. Ezeket a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumban, valamint a Maros megyei könyvtárban lapozhattam át. Hátránya ennek a forrás-korpusznak, hogy a mindennapoknak, a valóságnak csak azokat az oldalait mutatja, amelyek akkoriban bemutatásra engedélyezettek voltak. Ami tabu-témának számított (például: szovjet jelenlét, pártapparátus kiépülése, belügy tevékenysége, stb.), az azokban való tájékozódáshoz, annak megismeréséhez más forrásokat kell keresni.

Forrásoknak számítanak a megjelent vezércikkek, riportok, beszámolók, portrék, ankétok, hírek, tájékoztatók, olvasói levelek, meg irodalmi anyagok: regényrészletek, novellák, versek, kritikák. A ritkán felbukkanó statisztikákat, esetbemutatókat éppúgy fontosnak tartottam, rájuk éppúgy figyeltem, mint a törvényekre, vagy ünnepi összeállítások korfestő-korjellemező teljességére, a vezércikktől a vállalatok jókívánságaiig. Az anyag válogatásánál, rendezésénél azokat a kis mozaik-darabkákat kerestem, amelyek az új hatalom kialakulásáról, terjeszkedéséről, megerősödéséről, valamint a találkozásról adnak hírt: a társadalom alávetettjei milyen helyzetekben, hogyan találkoznak az ámitó és kábító, ünneplő és kegyetlenül elvonó új hatalommal, ennek intézményeivel, kádereivel.

Nem tudtam, nem is akartam az anyag kezelésében egy teljes mértékben objektív felülemelkedést, kívülállást megvalósítani. A korszak mély érzelmeket kavart, a hatalom az érzelmek felszítását

is harcba vetette. A sajtó elfogultsága, az osztályharc heve ott van az idézetekben.

Jegyzetek:

1. Az állami autószállítási vállalat nevének rövidítése.
  2. *Népűjság*, 1949. január 27.
  3. *Romániai Magyar Szó*, 1949. január 21.
  4. *Népűjság*, 1949. június 24.
  5. Uo.
  6. *Népűjság*, 1949. március 17.
  7. *Népűjság*, 1949. szeptember 28.
  8. *Népűjság*, 1949. február 3.
  9. *Népűjság*, 1949. március 26. A rendelet értelmében a következő személyek kaphattak élelmiszerjegyet:
    - „a. A vállalatok és intézmények állandó alkalmazottai;
    - b. azok az alkalmazottak, akik a minisztertanács 1949. január 29-én megjelent 49. sz. határozata értelmében rendelkezési állományba kerültek. Ezek csak arra az időre kapják az élelmiszerjegyeket, ameddig, a törvény értelmében, fizetésre jogosultak.
    - c. a nyugdíjra jogosult nyugdíjasok, beleértve a hadigondozottakat is;
    - d. tudósok, írók, művészek (zenészek, karmesterek, képzőművészek stb.) és laptudósítók, akik tagjai a szakszervezetnek. A munkaszerződés nélküli zenészek nem kapnak élelmiszerjegyet.
    - e. azok a háztartási alkalmazottak, akik tagjai a szakszervezetnek, és élelmiszerjegyre jogosult személynél szolgálnak. A kereskedők, gyárosok vagy nem-alkalmazotti szabadfoglalkozású háztartási alkalmazottai nem kapnak élelmiszerjegyet;
    - f. a szakszervezetbe beiratkozott és fizetési lajstromokon szereplő műszaki házigazdó személyzet. Tüdőbajban szenvedő alkalmazottak és családtagjaik B-típusú élelmiszerjegyet kapnak.
- Az alkalmazásban levő terhes asszonynak, vagy az alkalmazott terhes feleségének az ötödik hónaptól a szülésig a rendes élelmiszerjegyen kívül D2 jelzésű élelmiszerjegyet adnak.
- A kantinban naponta egyszeri étkezésre beiratkozott iskolások és iskolás lányok, továbbá a nem-alkalmazott diákok is élelmiszerjegyet kapnak. A diákok csak akkor tarthatnak igényt élelmiszerjegyre, ha ugyanabban a városban laknak, ahol tanulmányaikat folytatják. A miniszteri rendelet kimondja, hogy a rendelet első részében felsorolt és élelmiszerjegyre jogosult személyek családtagjai szintén

jogosultak élelmszerjegyre. A rendelet családtagoknak tekinti az alkalmazásban nem levő (háztartásbeli) feleséget, a gyermekeket 14 éves korig, iskolába járó és tanulmányaikat végző gyermekeket 14-21 éves korig. Élelmszerjegyet kapnak még az alkalmazottal egy fedél alatt lakó és az általa eltartott szülők (férj vagy feleség szülei), azonban csak abban az esetben, ha meghaladta a 60 évet. A fentebb felsorolt és élelmszerjegyre jogosult személyek és családtagjaik az alábbi esetekben nem kapnak élelmszerjegyet: ha olyan gazdaságban élnek, amelynek birtokában vagy használatában síkvidéken egy hektárnál nagyobb, hegyvidéken pedig két hektárnál nagyobb megművelhető földterület van és ez a föld biztosítja az illető ellátását. Nem kapnak továbbá élelmszerjegyet a fent felsoroltak, ha bármilyen formában, akár közvetlenül, akár családtagjaik útján kereskedelemmel foglalkoznak, ha különböző kórházakban és népjóléti intézményekben beutalt személyek, magán vagy állami gazdasági, valamint termőfölddel rendelkező mezőgazdasági gépállomáson dolgozó alkalmazottak, tisztek, altisztek és katonai szolgálatot teljesítő személyek, milicisták stb. és általában azok a közalkalmazottak, akiket közvetlenül az illető intézmény lát el élelmszerrel.

Kimondja még a rendelet, hogy élelmszerjegyre nem jogosultak a volt munkaadókból nyugdíjasokká lett személyek, valamint azok a családtagok (feleség, gyerek, szülő, após, anyós) akik saját családtagjaiknál vannak alkalmazva.

A miniszteri rendelet a továbbiakban részletesen szabályozza az élelmszerjegyek kibocsátásának rendjét.

Az alkalmazottaknak járó élelmszerjegyeket az intézményeken és vállalatokon keresztül osztják ki. A lakosság többi része egyrészt a szakszervezetek, másrészt a városi hivatalok révén kapja meg jegyeit.”

10. *Romániai Magyar Szó*, 1949. augusztus 7.
11. *Romániai Magyar Szó*, 1949. szeptember 30.
12. Az állami kereskedelmi vállalat nevének rövidítése.
13. A húskereskedelemmel foglalkozó állami vállalat nevének rövidítése.
14. *Romániai Magyar Szó*, 1949. december 8.
15. *Romániai Magyar Szó*, 1949. december 16.
16. *Népűjság*, 1949. április 9.
17. *Romániai Magyar Szó*, 1949. szeptember 29.
18. *Népűjság*, 1949. február 9.
19. *Népűjság*, 1949. május 10.
20. *Romániai Magyar Szó*, 1949. december 2.
21. *Népűjság*, 1949. június 8.
22. *Romániai Magyar Szó*, 1949. november 28.
23. *Népűjság*, 1949. június 14.
24. *Romániai Magyar Szó*, 1949. május 15.
25. Nyomtatott, román és magyar nyelvű meghívó. Marosvásárhelyi Állami Levéltár (a továbbiakban MÁL), 11. fond, 62. iratcsomó: 1949-es jóváhagyott programok, 17. lap.
26. Géppel írott magyar nyelvű szöveg. MÁL, 11. fond, 62. iratcsomó: 1949-ben jóváhagyott programok, 108., 110. lapok.
27. A pártállamnak Romsics Ignác meghatározása szerint „minden hatalom... egyetlen párt... vezetésének a kezében összpontosult, amely a parlament, a kormány és a helyi közigazgatás működését egyaránt meghatározta és ellenőrizte. Az ily módon kialakult kettős struktúrán belül az állami szervekre hárult a mindennapi ügyekkel való foglalkozás, a pártszervekre pedig ennek ellenőrzése és az irányvonal meghatározása. Az irányítás és a végrehajtás ilyen összefonódása alapján ezt a

rendszer pártállamnak, a döntéshozatal koncentrációja és az élet minden szférájába behatoló politikum miatt pedig totális államnak nevezzük.” Romsics 1999, 336. p.

28. Például Romsics 1999, Niederhauser 2001.

29. Lásd *Romániai Magyar Szó*, 1949. december 16: Sztálin, az összes tudományágak továbbfejlesztője.

„Sztálin születésnapjának hetvenedik évfordulójára egyetemünk (a Bolyai Tudományegyetem – G.J.) minden tanára külön előadást tart hallgatóinak Sztálin alkotásairól az illető tudományág továbbfejlesztésében. Minden tanár, a közgazdász, természetrajzszakos, jogász és történész, stb. – bőven talált anyagot. Már egymagában ez a tény is beszédes bizonyítéka annak, hogy mily átfogó és sokoldalú Sztálin tevékenysége a tudomány történetében. Ő adta kezünkbe a dialektikus materializmusról írt első teljesen összefoglaló, kimerítő művet. Különböző műveiben, beszédeiben és kongresszusi jelentéseiben példát mutatott arra, hogy miként kell a dialektikus materializmus módszerét helyesen alkalmazni az egyes tudományágak (politikai gazdaságtan, államtudomány, jogelmélet, stb.) területén. Sztálintól tanultuk a Lenint követő egész történelmi korszak törvényszerűségeit, amelyeket a világtörténelem újabb tapasztalatainak mélyreható tanulmányozása, éles megfigyelése és rendszerezése alapján tárt fel. Rámutatott a szocialista állam főfunkcióira fejlődésének különböző szakaszaiban, valamint az e téren mutatkozó tendenciákra; ő dolgozta fel az állam további fenntartásának kérdését arra az esetre, ha a kommunista államot kapitalista államok vennék körül; az ő műve a proletárdiktatúra mechanizmusának, a szocialista ellenőrzésnek, a szocialista törvényességnek, stb. elmélete. Sztálin műveiben az októberi forradalommal kezdődő egész új történelmi korszak benne van. Mindez bámulatosan világos logikával és egyszerű, közérthető nyelven előadva. Sztálin műveinek ismeretében biztosan nyúlunk a legnehezebb kérdésekhez – mindegyre útmutatást nyújt nekünk.”

30. Nem akármilyen családról van szó, hanem az újságíró és író Kovács György családjáról. Megjelent a *Romániai Magyar Szó* 1949. december 22-i, ünnepi számában.

„Két fiam van. A nagyobbik nyolc éves, második elemi osztályba jár. A kisebbik négy éves, még nem tud írni-olvasni, sőt egyenesen szeret azzal szórakozni, hogy bátyját játékkal zavarja a délutáni tanulásban. Pár hónappal ezelőtt egy szovjet folyóiratban Sztálin elvtárs szép arcképét fedezték fel a gyerekek. Nagyobbik fiam gyakran előveszi és másolgatja a képet. Ez a legkedvesebb rajzolás. Mikor aztán a kisebbik gyermek is az asztalhoz tolakodik, és követeli bátyjától a maga testvérjogait, kitör a nyílt háborúskodás.

–Ne zavarj! Nem látod, hogy Sztálin elvtársat rajzolom!

–Nekem kell Sztálin elvtárs! Add ide! Az az enyém!

Sokszor előfordul, hogy a két gyerek csendesen ül a díványon, felhúzott lábakkal, a kisebbik kissé tátott szájjal, tágra nyílt, kék szemekkel, elmerengve hallgatja bátyja magyarázatát:

– Tudod te, kicsoda Sztálin elvtárs? Van egy nagy ország, úgy hívják, Szovjetunió.

Ennek az országnak legelső embere Sztálin elvtárs... És annak az országnak a népei úgy szeretik Sztálin elvtársat, mint az édesapjukat... Te szereted Sztálin elvtársat?

Csendes, mérlázó, csodákba révedő gyermekhang felel:

– Igen. Én szeretem Sztálin elvtársat. De ugyi Sztálin elvtárs is szeret engem?

– Hát persze. Ő a gyermekek legjobb édesapja.

A népek tanítójának nagy alakja itt él fiaink között. Jelen van gyermekeink mindennapjaiban, mint a követendő ideál, melyet kimondhatatlan szeretet virág-szirmai öveznek. S amikor lecsukódnak a tanulásban és játékban elfáradt apró ártatlan szemek: ott van éjszakáikban is, mind gyönyörű szép álom, mely a boldogság mosolyát csalja az alvó arcokra...

Megszokott jelenet a családban, hogy miután hazatérek, pár perc múlva előveszem írógépet, asztalhoz ülök és dolgozni kezdek. Néhány sornyi írás után felállok székemről, átmegegyek könyvtáramhoz, s egy megszokott mozdulattal leveszem a *Leninizmus kérdéseit*, kinyitom és írás közben is mindegyre lapozgatni kezdek benne, részleteket olvasok, aztán folytatom az írást.

A gyermekek ostrom alá fogtak egyszer:

- Mi ez?

- Hát nem látjátok? Egy könyv.

- És miért veszed elő mindig?

- Mert enélkül nem tudok írni.

- Mi van ebben a könyvben?

- Ebben? Hm. Hogy is magyarázzam meg nektek. Olyan ez a könyv az én írásaim közben, mind a hajósoknak az iránytű. Enélkül csak hanyódná a hajós a tengeren, mármint az írás, tudjátok, nem látná a hajós az irányt, nem tudna kijutni a ködből meg a viharból. Mert vihar is van még elég a hajós körül. Megértettétek?

Kisebbik fiam a nagy lelkesültség közben nekibátorodik és belefogat a könyvbe. Felkiált:

- Ni, itt is a Sztálin elvtárs képe!

- Mutasd! Állj félre, hogy lássam!

- Ezt a könyvet is Sztálin elvtárs írta?

A könyvet azóta sose találom a helyén. Külső borítólapján már rajta a gyerekezek nyoma, kis ujjbegyek maszata látszik. De bent a kép, a nagy tanítónak, a népek nagy vezetőjének a képe olyan tiszta, mintha emberkéz sohasem ért volna ehhez a laphoz. Erre nagyon vigyáznak, semmi szenny ne érje.

Most, amíg ezt a pár sort írom, a gyermekek békében alusznak. Az egyik gyermek kezében Sztálin kép. Kis ujjával erősen szorítja. És mosolya teli van ezzel a képpel. Sztálin jóságos arcával, derűs, szelíd szemének nézésével.

Ez az arc, ezek a szemek vigyáznak az ő békés álmára.

Vigyáznak mindannyiunkra.”

31. Hanák 1990, 64.

32. Uo.

33. Balla 1990, 87. p.

34. Lásd erről és a káderről Balla 1990, 88-89. p.

35. A 265. számú rendeletet 1949 március 5-én bocsátották ki, megjelent a *Buletinul Oficial* 4., március 7-i számában.

36. Részletesebben lásd a harmadik fejezetben.

37. Mivel az 1949-es Maros megye egy kisebb, nyugati, inkább románok lakta része nem tartozott az 1952-ben megalakuló Magyar Autonóm Tartományhoz.

38. Itt és a továbbiakban, amennyiben külön nem jelzem, a statisztikai adatok a *Magyar Autonóm Tartomány Statisztikai Évkönyve 1960* című kiadványból származnak.

39. MÁL, 763-as fond, 2-es iratcsomó: A népmozgalomra vonatkozó adatok, 20-as lap.

40. Uo.

41. KAM-Társadalomtörténeti Dokumentumtár, MAT-kutatás, MAT-interjúk 14.